

РОЗВИТОК РЕГІОНІВ, ГАЛУЗЕЙ ТА ВИДІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

DEVELOPMENT OF REGIONS, INDUSTRIES AND TYPES OF ECONOMIC ACTIVITY

УДК 331.5:332

DOI: <https://doi.org/10.31651/2076-5843-2024-3-4-106-118>

ПАСЕКА Станіслава Раймондівна

доктор економічних наук, професор.

Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького

Orcid ID: <https://orcid.org/0000-0002-3017-0700>

e-mail: apaseka@ukr.net

СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕГІОНУ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ В УМОВАХ ІННОВАЦІЙНИХ ЗМІН ТА ЗАГРОЗ

Розкрито еволюцію наукових підходів до вивчення соціально-трудового потенціалу регіону, його сутність, компонентний склад, основи методології дослідження. Систематизовано фактори, що впливають на формування соціально-трудового потенціалу регіону в умовах інноваційних змін, викликів та загроз. З'ясовано сутність змін та адаптації методології дослідження до реалій війни. Запропоновано методологічний підхід до розробки стратегії розвитку соціально-трудового потенціалу регіону Черкащини у післявоєнний період. Розкрито перспективи розвитку методології дослідження соціально-трудового потенціалу регіону після війни.

Ключові слова: соціально-трудовий потенціал регіону, методологія, формування, інноваційні зміни, виклики, загрози, війна, чинники, стратегія, перспективи.

Постановка проблеми. Сучасні умови, що характеризуються швидкими інноваційними змінами, численними викликами (демографічними, економічними, соціальними) та серйозними загрозами, особливо в контексті війни в Україні, суттєво впливають на формування та використання соціально-трудового потенціалу регіонів (СТПР). Існуючі методології дослідження в цій сфері часто недостатньо враховують комплексну дію зазначених факторів, що зумовлює необхідність їх удосконалення для адекватної оцінки та прогнозування розвитку соціально-трудового потенціалу регіонів в нових реаліях. Це зумовлює необхідність перегляду та оновлення методологічних засад дослідження СТПР для урахування впливу інноваційних змін, викликів та загроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виокремлення частини нерозв'язаної раніше проблеми. Вивченню сукупності різноманітних аспектів соціально-трудового потенціалу присвятили увагу В.П. Антонюк, О.І. Амоша, В.В. Близнюк, Д.П. Богиня, О.А. Грішнова, О.А. Дороніна, М.І. Долішній, С.М. Злупко, А.М. Колот, Т.А. Костишина, Е.М. Лібанова, Л.С. Лісогор, О.Ф. Новікова, І.Л. Петрова, У.Я. Садова, Л.К. Семів, М.В. Семікіна, Л.В. Шаульська та інші українські вчені. Аналіз наукової літератури показав, що останніми роками дослідження соціально-трудового потенціалу переважно зосереджуються на кількісних показниках (демографія, зайнятість) і не повною мірою враховують якісні характеристики, такі, як адаптивність, креативність, цифрові навички, а також вплив новітніх технологій та глобальних викликів, зокрема війни. Недостатньо дослідженими залишаються методологічні аспекти формування та розвитку СТПР в умовах високої невизначеності, спричиненої війною та швидкими технологічними змінами. Таким чином, у сфері дослідження

СТПР існує потреба у вдосконаленні методологічних підходів з урахуванням сучасних реалій для більш ефективного формування стратегії регіонального розвитку та відновлення.

Метою статті є це розкриття методологічних аспектів дослідження соціально-трудового потенціалу регіону (СТПР) в умовах сучасних інноваційних змін, викликів та загроз.

Викладення основного матеріалу. Економічні втрати, соціальна напруга, політична нестабільність, глобальні та військові загрози, – все це створює серйозні виклики для розвитку людства. Невикористаний або частково використаний людський потенціал є не лише втратою можливостей у соціально-орієнтованому розвитку економіки на тлі цифровізації, але й загрожує соціальній єдності та досягнутим результатам. Категорія соціально-трудового потенціалу дозволяє виявити потенціал окремих осіб, груп людей, населення та синергію, що виникає в процесі соціальних відносин [1]. Особливо важливим є дослідження соціально-трудового потенціалу на регіональному рівні, оскільки це дає можливість більш детально проаналізувати проблеми та перспективи формування й використання в економіці людських здібностей до праці в конкретних умовах природного, економічного та культурного контексту, враховуючи активний вплив соціальних взаємодій [2-6].

Зауважимо, що наукові підходи до вивчення соціально-трудового потенціалу пройшли декілька етапів еволюції, кожен з яких характеризувався своїми рисами, ключовими аспектами аналізу, методами дослідження. Пропонуємо таблицю, яка відображає такі підходи, а також – сучасні тенденції та перспективи розвитку досліджень у цій сфері знань.

Таблиця 1–Еволюція наукових підходів до вивчення соціально-трудового потенціалу регіону (СТПР)

Етап	Характерні риси	Основні підходи	Ключові аспекти аналізу	Методи дослідження
Описовий (до середини XX ст.)	Статичний погляд, акцент на кількості, переважно демографічний аспект	Ресурсний (трудові ресурси)	Чисельність населення, вікова та статева структура, рівень зайнятості, професійна структура, географічне розміщення	Статистичний аналіз демографічних даних, переписи населення, картографічні методи
Факторний (середина – кінець XX ст.)	Врахування впливу різних факторів, початок дослідження взаємозв'язків	Факторний, елементи системного	Рівень освіти та кваліфікації, економічні показники (ВВП, рівень доходів), соціальні умови (рівень життя, соціальна інфраструктура), технологічний розвиток	Кореляційний та регресійний аналіз, експертні оцінки, економіко-статистичні методи
Системний (кінець XX – початок XXI ст.)	Комплексний погляд, дослідження взаємодії елементів системи, акцент на людському капіталі	Системний	Людський капітал, соціальний капітал, інституційне середовище, інноваційна активність, якість життя	Системний аналіз, моделювання, сценарний аналіз, SWOT-аналіз, PEST-аналіз
Сучасний (початок XXI ст. – наш час)	Міждисциплінарний підхід, акцент на якості, динаміці та адаптивності, врахування глобальних викликів	Комплексний (поєднання різних підходів), компетентнісний, інноваційний, поведінковий	Креативність, інноваційність, цифрові навички, підприємницький потенціал, мобільність, адаптивність, вплив глобалізації, криз (в т.ч. воєнних)	Великі дані, штучний інтелект, соціологічні опитування (в т.ч. онлайн), якісні методи дослідження (інтерв'ю, фокус-групи), геоінформаційні системи
Перспективний (майбутнє)	Прогнозування та управління розвитком СТПР, акцент на сталому розвитку та соціальній інклюзії	Прогностичний, стратегічний, людиноцентричний	Потенціал розвитку, стійкість до криз, соціальна справедливість, якість трудового життя, вплив штучного інтелекту та автоматизації	Методи прогнозування (екстраполяція, аналогії, сценарії), економіко-математичне моделювання, методи стратегічного планування, соціальний моніторинг

Укладено автором

Виходячи зі змісту запропонованої таблиці 1, можна зробити декілька важливих спостережень та висновків, що відображають напрям еволюції наукової думки про вивчення проблематики соціально-трудового потенціалу регіону, зокрема йдеться про:

- поступове розширення та поглиблення розуміння сутності СТПР, тобто йдеться про перехід від простого опису кількості трудових ресурсів (описовий етап) до комплексного аналізу якісних характеристик, взаємозв'язків між різними аспектами та впливу зовнішніх факторів (сучасний етап); це свідчить про еволюцію від статичного до динамічного, системного та міждисциплінарного погляду на СТПР;

- зміну акценту у дослідженнях з кількісних показників на якісні: на початкових етапах основна увага приділялася кількісним характеристикам, таким як чисельність населення та рівень зайнятості, згодом зростає значення якісних показників, таких як рівень освіти, кваліфікація, здоров'я, мотивація, креативність, інноваційність, на сучасному етапі – якість людського капіталу, його адаптивність та здатність до навчання протягом життя, що є ключовими факторами конкурентоспроможності регіонів.

- все більше урахування ролі зовнішніх факторів: якщо на ранніх етапах дослідження СТПР здійснювалося переважно в ізоляції від зовнішнього середовища, то згодом більш важливого значення набуває врахування впливу різноманітних факторів, таких, як економічні умови, соціальні зміни, інновації, технологічний розвиток, політичні рішення, глобалізація, кризи (зокрема воєнні); сучасний етап характеризується усвідомленням необхідності аналізу СТПР в контексті глобальних викликів та загроз;

- перехід від монодисциплінарних до міждисциплінарних підходів: на кожному етапі розвитку досліджень СТПР відбувалася інтеграція знань з різних наукових дисциплін; на сучасному етапі міждисциплінарність стає ключовою методологічною вимогою, що передбачає використання знань з економіки, соціології, демографії, психології, медицини, педагогіки, географії, управління та інших наук;

- розвиток методів дослідження у напрямі від простих статистичних методів до складних методів аналізу даних, моделювання, прогнозування, використання великих даних та штучного інтелекту, що відкриває нові, небачені раніше, можливості отримувати більш глибокі та об'єктивні результати дослідження;

- появу нових концепцій та категорій: у процесі еволюції підходів до вивчення СТПР з'являються нові концепції, такі як «людський капітал», «соціальний капітал», «людський розвиток», «креативний клас», «інноваційний потенціал», які розширюють та уточнюють розуміння сутності СТПР;

- орієнтацію досліджень на запит практики та розробку рекомендацій: сучасні дослідження СТПР все більше орієнтовані на вирішення практичних проблем регіонального розвитку та підготовку конкретних пропозицій для органів влади, бізнесу та громадських організацій.

- появу перспективного етапу розвитку досліджень, що вказує на зміщення фокусу з простого аналізу та опису до прогнозування та стратегічного управління розвитком СТПР, акцент робиться на стійкості до криз, соціальній інклюзії та впливі новітніх технологій, таких як цифровізація, штучний інтелект, автоматизація, визначенні стратегічних орієнтирів розвитку соціальної політики, майбутнього ринку праці та людського потенціалу.

Справедливо акцентувати увагу на тому, що основи методології дослідження *соціально-трудового потенціалу регіону* були закладені львівською науковою школою [1], яскравими постатями якої стали М.І. Долішній, С.М. Злупко, У.Я. Садова, Л.К. Семів, С.Й. Вовканич, С.О. Цапок та ін. На початку 90-х років XX століття Львівське відділення Інституту економіки НАН України (сьогодні Інститут регіональних досліджень НАН України, м. Львів) опублікувало знакову працю «Соціально-трудовий потенціал: теорія і практика», яка стала фундаментом для подальших досліджень у цій галузі. Саме в цій монографії було запропоновано трактування соціально-трудового потенціалу як трудового потенціалу, що реалізується через систему соціальних умов, факторів та мотивацій, що впливають на виробничу діяльність.

З часом дослідження соціально-трудового потенціалу регіонів продовжили Д.П. Богиня, О.А. Грішнова, М.В. Семікіна, Л.С. Лісогор, О.Ф. Новікова, Л.В. Шаульська, В.П. Антонюк та

інші вчені, представники різних наукових шкіл України. Вони зробили вагомий внесок у розвиток методології дослідження з позицій багаторівневого підходу до оцінювання СТПР.

З огляду наукових публікацій останніх років [1-10], можна стверджувати, що в науці поступово сформувалося уявлення про соціально-трудова потенціал регіону як динамічну систему можливостей економічно активного населення, що формується під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, у т.ч. особистих якостей (здоров'я, моралі, активності, інтелекту, організованості, освіти, культури, професіоналізму, ресурсу робочого часу, мотивацій та інноваційності), та реалізується в процесі соціальної взаємодії з іншими соціальними групами, зокрема з економічно неактивним населенням.

Крім того, завдяки ґрунтовним дослідженням українських вчених на початку ХХІ ст. були сформовані засади методології дослідження СТПР, яку пропонуємо характеризувати як комплексну систему наукових принципів, підходів, методів та інструментів, що використовуються для всебічного вивчення, аналізу, оцінки та прогнозування розвитку людських ресурсів у межах конкретного регіону. За допомогою таблиці 2 можна побачити, що методологія визначає спосіб, у який досліджується СТПР, які саме дані збираються, як вони обробляються та інтерпретуються для досягнення поставленої мети дослідження.

Таблиця 2 – Методологічні аспекти дослідження СТПР

Етап дослідження	Методи збору інформації	Інструменти дослідження	Джерела інформації	Завдання етапу
1. Попередній аналіз (визначення мети, завдань, об'єкта та предмета дослідження, формування гіпотез)	Аналіз наукової літератури, нормативних документів, стратегій розвитку регіону. Консультації з експертами.	Бібліографічні бази даних, законодавчі акти, стратегічні документи, опитувальники для експертів.	Наукові концепції, статті, монографії, звіти, офіційні веб-сайти органів влади, експертні оцінки.	Визначення ключових аспектів дослідження, формування теоретичної бази.
2. Збір первинної та вторинної інформації	Статистичні методи, соціологічні опитування (анкетування, інтерв'ю, фокус-групи), аналіз документів, спостереження, експертні оцінки.	Анкети, опитувальники, бланки інтерв'ю, статистичні збірники, бази даних, звіти підприємств, карти, схеми.	Державна служба статистики України, регіональні управління статистики, міністерства та відомства, наукові установи, підприємства, ЗМІ, соціологічні центри.	Отримання даних про кількісні та якісні характеристики СТПР.
3. Обробка та аналіз даних	Статистичний аналіз (описова статистика, кореляційний аналіз, регресійний аналіз), SWOT-аналіз, PEST-аналіз, контент-аналіз, порівняльний аналіз, моделювання, методи штучного інтелекту.	Програмне забезпечення для статистичного аналізу (SPSS, R, Excel), програмне забезпечення для аналізу якісних даних (NVivo, Atlas.ti), геоінформаційні системи (ArcGIS, QGIS).	Отримані первинні та вторинні дані, результати експертних оцінок.	Виявлення закономірностей, тенденцій, факторів впливу на СТПР.
4. Інтерпретація результатів та формування висновків	Аналіз отриманих результатів, порівняння з гіпотезами, узагальнення, формулювання висновків та рекомендацій.	Аналітичні звіти, таблиці, графіки, діаграми, карти.	Результати аналізу даних, наукова література, експертні оцінки.	Формулювання науково обґрунтованих висновків та практичних рекомендацій.
5. Розробка практичних рекомендацій та впровадження результатів	Розробка стратегій та програм розвитку СТПР, підготовка аналітичних звітів та рекомендацій для органів влади, бізнесу та громадських організацій, публікація результатів дослідження.	Стратегічні документи, програми розвитку, аналітичні звіти, публікації.	Результати дослідження, наукова література, нормативно-правові акти.	Забезпечення практичного застосування результатів дослідження.

Сформовано автором

Вважаємо за доцільне підкреслити, що СТПР є складним багатогранним явищем, тому методологія дослідження процесів його формування та розвитку вимагає поєднання низки методологічних підходів та методів з різних галузей знань, таких як економіка, соціологія, демографія, психологія, педагогіка, географія, управління, право та інші. Серед методологічних підходів виокремлюємо як основні: *системний* підхід (розгляд СТПР як цілісної системи взаємопов'язаних елементів); *комплексний* підхід (врахування різних аспектів СТПР); *історичний* підхід (аналіз розвитку СТПР в історичному контексті); *територіальний* підхід (врахування специфіки конкретного регіону); *компетентнісний* підхід (фокус на знаннях, вміннях та навичках населення даного регіону). До базових наукових принципів методології дослідження СТПР відносимо: **системність, комплексність, об'єктивність, історизм, територіальність, міждисциплінарність**, дотримання наукових стандартів та етичних норм.

Глибина та якість вивчення СТПР великою мірою залежить від вибору методів дослідження, що поєднують:

- *кількісні* методи (статистичний аналіз, кореляційний аналіз, регресійний аналіз, дисперсійний аналіз, факторний аналіз, кластерний аналіз, економіко-математичне моделювання, індексний метод);

- *якісні* методи (соціологічні опитування на основі анкетування, інтерв'ю, роботи фокус-груп, експертні опитування, контент-аналіз, case study (аналіз конкретних ситуацій), глибинні інтерв'ю);

- *комбіновані* методи (поєднання кількісних та якісних методів для отримання більш повних та об'єктивних результатів).

З урахуванням предмету і завдань нашого дослідження, пропонуємо авторський підхід до визначення сутності СТПР. *Соціально-трудовий потенціал регіону* – це інтегральна сукупність можливостей людських ресурсів регіону, що можуть бути використані та розвинені в процесі трудової (економічної) діяльності та соціальної взаємодії під впливом внутрішніх і зовнішніх умов. Цей потенціал є комплексною характеристикою психофізіологічних, інтелектуальних, професійних та інших якостей людських ресурсів, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування та розвитку соціального середовища регіону.

Загальне уявлення про компонентний склад СТП регіону дає таблиця 3. Для більш глибокого аналізу необхідно використовувати конкретні показники та методи дослідження, враховуючи специфіку кожного регіону, багаторівневий вплив системи чинників.

Таблиця 3–Компонентний склад соціально-трудового потенціалу регіону (загальний підхід)

Компонент СТПР	Характеристика	Основні показники	Вплив на СТПР
Демографічний потенціал	Кількісні та якісні характеристики населення, що проживає на території регіону.	Чисельність населення, вікова структура, статевая структура, рівень народжуваності та смертності, рівень захворюваності; міграційні процеси, густота населення.	Визначає загальну чисельність трудових ресурсів, їхній віковий склад, потенціал відтворення.
Трудовий потенціал	Сукупність фізичних та розумових здібностей працездатного населення, що можуть бути використані у процесі трудової діяльності.	Рівень економічної активності, рівень зайнятості та безробіття, структура зайнятості за видами економічної діяльності, рівень продуктивності праці, мобільність робочої сили.	Безпосередньо впливає на виробничий потенціал регіону, забезпечує економічне зростання.
Освітній та кваліфікаційний потенціал	Рівень освіти, професійної підготовки та кваліфікації населення.	Рівень освіти (вища, середня, професійно-технічна), кількість кваліфікованих працівників за професіями, рівень володіння іноземними мовами та цифровими навичками, науковий потенціал.	Забезпечує якість трудових ресурсів, їхню здатність до інновацій та адаптації до нових технологій.

Продовження таблиці 3

Соціальний потенціал	Сукупність соціальних умов, що впливають на формування та використання трудового потенціалу.	Рівень доходів населення, рівень соціального захисту, стан здоров'я населення, рівень злочинності, рівень соціальної згуртованості та довіри, якість життя (доступність житла, медичних послуг, освіти, культури), соціальний захист.	Створює умови для розвитку та реалізації трудового потенціалу, впливає на мотивацію до праці та якість трудового життя.
Інноваційний потенціал	Здатність населення до створення та впровадження нових ідей, технологій та продуктів.	Кількість інноваційних підприємств, витрати на дослідження та розробки, кількість патентів, рівень розвитку науково-технічної інфраструктури, рівень підприємницької активності.	Забезпечує конкурентоспроможність регіону, сприяє економічному розвитку та створенню нових робочих місць.
Культурний потенціал	Сукупність цінностей, норм, традицій та звичаїв, що впливають на трудову поведінку та соціальну взаємодію.	Рівень розвитку культури, мистецтва, спорту, рівень громадянської свідомості та активності, рівень толерантності та міжкультурної взаємодії.	Впливає на мотивацію до праці, соціальну згуртованість, здатність до адаптації та інновацій.

Таблиця сформована автором на основі узагальнення джерел [1-11].

Доречно зауважити, що зазначені компоненти СТПР тісно взаємопов'язані та впливають один на одного, наприклад: рівень освіти впливає на якість трудового потенціалу та інноваційну активність, соціальні умови впливають на мотивацію до праці та рівень здоров'я тощо. Для повної оцінки СТПР необхідно враховувати не тільки наявність цих компонентів, але й ефективність їхнього використання. Наприклад, регіон може мати значний трудовий потенціал, але через низьку інвестиційну привабливість або неефективну систему управління цей потенціал може бути використаний не повністю. В умовах війни та післявоєнного відновлення особливої ваги набувають такі компоненти, як соціальний потенціал (особливо психологічний стан населення), освітній та кваліфікаційний потенціал (необхідність перекваліфікації та адаптації до нових умов), а також інноваційний потенціал (для відновлення економіки та створення нових технологій).

Важливо розуміти, що категорія СТПР не є статичною, якісно-кількісні характеристики СТПР постійно змінюються, оскільки знаходяться під динамічним впливом множини факторів.

В контексті методології дослідження пропонуємо узагальнену *класифікацію ключових факторів*, що впливають на формування та використання соціально-трудоного потенціалу регіону в умовах інноваційних змін, викликів та загроз (зокрема військових):

I. За сферою впливу:

1. Економічні фактори:

- стан економіки регіону та країни (темпи економічного зростання, рівень інфляції, безробіття, інвестиційна привабливість, структура економіки, її галузева спеціалізація);
- стан функціонування ринку праці (співвідношення попиту та пропозиції, величина середньомісячної заробітної плати в регіоні, умови праці, мобільність робочої сили);
- інноваційна активність (рівень розвитку науки та технологій, інвестиції в дослідження та розробки, кількість інноваційних підприємств, рівень впровадження нових технологій);
- конкурентоспроможність регіону (наявність конкурентних переваг, рівень розвитку інфраструктури, доступність ресурсів).

2. Соціально-демографічні фактори:

- демографічна ситуація (чисельність населення, вікова та статевая структура, рівень народжуваності та смертності, міграційні процеси);

- рівень освіти та кваліфікації (доступність та якість освіти, рівень професійної підготовки, розвиток системи навчання протягом життя);
- стан здоров'я населення (рівень захворюваності, доступність медичних послуг, рівень соціального захисту);
- соціальна інфраструктура (наявність та якість закладів освіти, охорони здоров'я, культури, спорту, соціального обслуговування);
- соціальна мобільність та інклюзія (рівень соціальної рівності, можливості для самореалізації та розвитку для різних соціальних груп);
- культурні та ментальні фактори (цінності, установки, традиції, рівень соціальної активності та громадянської свідомості населення регіону).

3. Інноваційно-технологічні фактори:

- цифровізація та автоматизація (впровадження цифрових технологій в усі сфери економічної діяльності, автоматизація та роботизація виробництва, розвиток штучного інтелекту);
- розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) (доступність інтернету, розвиток мобільного зв'язку, використання цифрових платформ та сервісів);
- впровадження нових технологій у виробництво та управління (інновації в галузях економіки, розвиток нанотехнологій, біотехнологій, енергоефективних технологій).

4. Політичні та інституційні фактори:

- державна політика у сфері розвитку людського потенціалу (освітня політика, політика зайнятості, соціальна політика, інноваційна політика);
- якість інституцій (ефективність державного управління, рівень корупції, захист прав власності, розвиток громадянського суспільства);
- регуляторне середовище (законодавство, що регулює трудові відносини, освіту, інноваційну діяльність).

5. Географічні та екологічні фактори:

- географічне розташування регіону (кліматичні умови, доступність природних ресурсів, транспортна інфраструктура);
- стан екології (рівень забруднення навколишнього середовища, екологічні катастрофи, зміна клімату).

II. *За характером впливу:*

- фактори-стимулятори (позитивні): інновації, інвестиції в освіту, розвиток інфраструктури, сприятливе регуляторне середовище;
- фактори-блокатори (стримуючі): економічні кризи, війни, демографічна криза, низька якість освіти, соціальна нестабільність.

III. *За особливостями впливу в умовах інноваційних змін, викликів та загроз:*

- інноваційні зміни (підвищують вимоги до кваліфікації та компетенцій, наявності цифрових навичок, створюють нові можливості для розвитку, але й призводять до структурних змін на ринку праці та необхідності перекваліфікації);
- виклики (посилюють існуючі проблеми, такі. Як дефіцит кадрів, нерівність у доступі до якісної освіти, якісних медичних послуг, соціальна нерівність);
- загрози (особливо війна): спричиняють значні втрати людського капіталу, руйнування інфраструктури, матеріальні збитки, погіршення соціально-економічної ситуації, посилення міграційних процесів.

Взаємодія цих факторів створює складну систему динамічного впливу, яка визначає величину та якість трудового потенціалу регіону. Для ефективного використання цього потенціалу необхідно проводити комплексну політику, спрямовану на його розвиток і підтримку. Зауважимо, що в сучасних реаліях широкомасштабної війни, розв'язаної рф проти України, особливої уваги потребують такі фактори, як:

- вплив воєнних дій (людські втрати, внутрішня та зовнішня міграція, руйнування інфраструктури, психологічні травми);

- економічна криза (зниження ВВП, інфляція, безробіття, руйнування виробничих зв'язків);
- гостра потреба у відновленні інфраструктури та економіки, створенні нових робочих місць, перекваліфікації та адаптації робочої сили до нових умов;
- необхідність забезпечення соціальної підтримки та реабілітації населення, психологічна допомога, соціальна адаптація, програми підтримки вразливих груп населення.

Врахування впливу окреслених факторів вважаємо надзвичайно важливим для розробки ефективних стратегій формування СТІР та забезпечення сталого розвитку регіону.

Справедливо зазначити, що методологія дослідження соціально-трудового потенціалу (СТІ) зазнає змін під час війни, адже війна вносить суттєві корективи в усі сфери життя суспільства, зокрема й у формування та використання людського капіталу.

З'ясуємо, як змінюється та адаптується методологія дослідження СТІР в умовах війни:

по-перше, відбувається зміна пріоритетів та завдань дослідження: якщо у мирний час дослідження СТІР було спрямоване на забезпечення сталого розвитку регіону, ефективне використання людських ресурсів, то під час війни акцент зміщується на оцінку збитків, завданих людському капіталу, аналізу міграційних процесів, розробку програм відновлення та підтримки населення, адаптацію до нових умов;

по-друге, під час війни відбувається розширення спектру досліджуваних факторів: до традиційних факторів (демографічні, економічні, освітні) додаються нові, зумовлені війною, – безпекові фактори (загроза життю та здоров'ю, мінна небезпека, руйнування соціальної та іншої інфраструктури); психологічні фактори (стрес, тривожність, посттравматичний синдром); міграційні фактори (міжрегіональне внутрішнє переміщення населення, мігранти (біженці від війни), зміна демографічної структури регіонів);

по-третє, має місце вимушена адаптація застосування методів дослідження СТІР до реалій війни, оскільки виникає низка складнощів через обмеження доступу до інформації, безпекові обмеження (неможливість проведення досліджень на окупованих територіях або в зонах бойових дій), інформаційну блокаду (обмеження доступу до офіційної статистики, даних військового характеру), міграцію населення (ускладнення збору даних через переміщення значної частини населення). Поряд з цим, під час війни виникають проблеми з вибором методів: традиційні методи як опитування та інтерв'ю можуть виявитися нерепрезентативними через міграцію та психологічний стан опитаних, отже, неефективними. Воєнні реалії зумовлюють потребу у нових методах (йдеться, наприклад, про застосування методів оцінки збитків, психологічної діагностики, аналізу великих даних (Big Data) для вивчення міграційних потоків та потреб населення). При цьому виникають етичні питання, що стосуються конфіденційності персональної інформації людей, які постраждали від війни, психологічної безпеки респондентів під час опитувань та інтерв'ю.

Гальмує застосування методів досліджень у повній мірі також недостатність матеріальних ресурсів (скорочення фінансування наукових досліджень під час війни), загострення кадрових проблем внаслідок міграції науковців, мобілізації до армії.

Попри значні складнощі, дослідження СТІР під час війни є надзвичайно важливим для оцінки реальних потреб населення, визначення стану соціально-трудового потенціалу регіонів, планування подальшого відновлення та розвитку регіонів, розробки ефективних програм соціальної підтримки населення.

На наш погляд, навіть в умовах війни треба знаходити можливості подолання складнощів для проведення дослідження СТІР, з цією метою пропонуємо:

- використання альтернативних джерел інформації (дані волонтерських організацій, міжнародних гуманітарних місій, свідчення очевидців);
- застосування дистанційних методів дослідження: онлайн-опитування, відеоконференції, аналіз інформації в соціальних мережах;
- розвиток міждисциплінарного співробітництва через залучення фахівців з різних галузей (психологів, соціологів, демографів, економістів) для комплексного аналізу проблем;
- організація міжнародної співпраці, обміну досвідом та методологіями з іноземними колегами.

Адаптація методології дослідження СТПР до умов воєнного стану має стати запорукою отримання достовірної та актуальної інформації, необхідної для прийняття обґрунтованих управлінських рішень. На основі отриманих даних можна розробляти ефективні стратегії відновлення та розвитку СТПР (для післявоєнного етапу), спрямовані на задоволення потреб регіону та його сталий розвиток. В цьому сенсі роль методології дослідження СТПР є надзвичайно важливою:

- методологія дозволяє оцінити втрати людського капіталу внаслідок війни (загибель, міграція, травми) та масштаби руйнувань інфраструктури, що впливає на СТПР;
- дослідження допомагають виявити першочергові потреби населення у відновленні здоров'я, освіти, житла, робочих місць та соціальної підтримки;
- методологія дослідження СТПР дає змогу прогнозувати зміни на ринку праці, демографічні тенденції та інші фактори, що вплинуть на СТПР у післявоєнний період.

З нашої точки зору, вкрай важливо вже сьогодні розпочати роботу над підготовкою таких стратегій, оскільки від цього залежить:

- планування відновлення регіону після війни;
- залучення інвестицій у регіон (для інвесторів важливо бачити чіткий план дій та перспективи розвитку);
- створення робочих місць та підготовка кадрів, зокрема шляхом перекваліфікації та навчання новим професіям;
- зменшення соціальної напруги та забезпечення соціальної стабільності в регіоні.

Для прикладу у таблиці 4 пропонуємо методологічний підхід до розробки стратегії розвитку СТП Черкащини у післявоєнний період.

Запропонований методологічний підхід до розробки стратегії розвитку СТПР (табл. 4) може слугувати орієнтиром для розробки конкретних стратегій та програм розвитку соціально-трудового потенціалу Черкащини та інших регіонів України.

На нашу думку, після війни методологія дослідження соціально-трудового потенціалу регіону в Україні зазнає значних змін, зумовлених необхідністю врахування наслідків війни та особливостей повоєнної відбудови. Перспективи розвитку цієї методології бачимо передусім у комплексному, міждисциплінарному підході, що поєднує кількісні та якісні методи дослідження. Особлива увага має бути приділена оцінці втрат людського капіталу, аналізу міграційних процесів, дослідженню психологічного стану населення та розробці програм соціальної реабілітації. Важливо також враховувати структурні зміни в економіці, потреби ринку праці та нові виклики, пов'язані з технологічним розвитком та європейською інтеграцією. У дослідженнях необхідно використовувати сучасні методи збору та аналізу даних, зокрема великі дані, методи штучного інтелекту та геоінформаційні системи. Важливим є також розвиток прогностичних методів, що дозволять передбачати майбутні тенденції розвитку СТПР та розробляти ефективні стратегії управління людськими ресурсами.

Особливого значення набуватиме міжрегіональне та міжнародне співробітництво у сфері дослідження СТПР. Обмін досвідом та найкращими практиками з іншими країнами, які пережили збройні конфлікти, сприятиме розробці більш ефективної методології та інструментів дослідження. Важливим також вважаємо залучення до участі в проведенні досліджень широкого кола зацікавлених сторін, зокрема представників органів влади, бізнесу, громадських організацій та науковців.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проаналізовано еволюцію методологічних підходів до вивчення СТПР, що відображає поступовий перехід від описового до комплексного, системного та міждисциплінарного аналізу. Сучасні умови вимагають врахування не тільки кількісних, але й якісних характеристик людських ресурсів, а також мінливого впливу зовнішніх факторів, таких як технологічні зміни, глобалізація, кризові явища, війна.

Таблиця 4 – Методологічний підхід до розробки стратегії розвитку соціально-трудового потенціалу Черкащини у післявоєнний період

Напрямок стратегії	Пропозиції	Методи реалізації	Очікувані результати
I. Оцінка та відновлення людського капіталу	1. Комплексна оцінка втрат СТІР	Аналіз демографічних даних, медичної статистики, даних про зайнятість, соціологічні опитування.	Об'єктивна картина втрат, визначення найбільш постраждалих груп та сфер.
	2. Програми психологічної реабілітації та соціальної адаптації	Створення центрів підтримки, програми переорієнтації для ветеранів та ВПО, врахування потреб різних груп.	Покращення психологічного стану, успішна інтеграція в суспільство та ринок праці.
	3. Система моніторингу стану здоров'я	Регулярні медогляди, програми профілактики та реабілітації, фокус на захворюваннях, пов'язаних з війною.	Раннє виявлення та лікування, покращення загального стану здоров'я.
II. Розвиток ринку праці та економіки	1. Аналіз потреб ринку праці	Опитування роботодавців, аналіз вакансій, прогнозування потреб з урахуванням відновлення та нових галузей.	Визначення пріоритетних напрямів професійної підготовки.
	2. Система професійної підготовки та перекваліфікації	Розробка актуальних освітніх програм, створення центрів підготовки, підтримка неформальної освіти.	Швидка адаптація робочої сили до потреб ринку.
	3. Підтримка підприємництва та самозайнятості	Програми підтримки МСБ, гранти, навчання підприємницьким навичкам.	Створення нових робочих місць, стимулювання економічної активності.
	4. Залучення інвестицій	Створення сприятливого інвестиційного клімату, розвиток інфраструктури, підтримка інновацій.	Створення нових робочих місць, розвиток перспективних галузей.
III. Розвиток соціального середовища, інтеграція та соціальна згуртованість	1. Програми інтеграції ВПО	Забезпечення житлом, соціальна підтримка, сприяння працевлаштуванню та адаптації.	Запобігання соціальній ізоляції та конфліктам, успішна інтеграція ВПО.
	2. Розвиток соціальної інфраструктури	Відновлення та модернізація закладів освіти, охорони здоров'я, культури, спорту та соціального обслуговування.	Створення комфортних умов для життя та розвитку.
	3. Підтримка розвитку громадянського суспільства	Створення платформ для діалогу, підтримка громадських ініціатив.	Зміцнення соціальної згуртованості та довіри.
IV. Стратегічні пріоритети для Черкащини	1. Розвиток АПК	Підтримка сільського господарства та переробної промисловості, інновації, створення робочих місць в сільській місцевості.	Підвищення конкурентоспроможності АПК, забезпечення продовольчої безпеки.
	2. Розвиток туризму	Використання туристичного потенціалу, створення інфраструктури, розвиток різних видів туризму.	Збільшення туристичного потоку, розвиток місцевої економіки.
	3. Розвиток ІТ-сектору	Створення сприятливих умов для ІТ-компаній, підготовка ІТ-фахівців, розвиток цифрової інфраструктури.	Створення нових високооплачуваних робочих місць, розвиток інноваційної економіки.
	4. Підтримка малого та середнього бізнесу	Створення бізнес-інкубаторів, фінансова підтримка, навчання підприємницьким навичкам.	Збільшення кількості малих та середніх підприємств, створення нових робочих місць.
V. Методологічні аспекти (загальні)	Комплексний підхід, врахування регіональної специфіки, залучення експертів та громадськості, моніторинг та оцінка ефективності.	Поєднання кількісних та якісних методів, аналіз демографічних, економічних та соціальних даних Черкащини, проведення консультацій та громадських обговорень.	Об'єктивні та обґрунтовані стратегії розвитку СТІР, ефективне використання ресурсів.

Примітка: запропонована таблиця укладена автором.

Запропоновано розуміти СТІР як інтегральну сукупність можливостей людських ресурсів регіону, що можуть бути використані та розвинені в процесі трудової (економічної) діяльності та соціальної взаємодії під впливом внутрішніх і зовнішніх умов. Цей потенціал є комплексною характеристикою психофізіологічних, інтелектуальних, професійних та інших якостей людських ресурсів, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування та розвитку соціального середовища регіону. Розкрито компонентний склад СТІР, визначено ключові фактори, що впливають на його формування та використання в умовах інноваційних

змін, викликів та загроз (їх систематизовано за сферою впливу, за характером впливу, за особливостями впливу).

Висвітлено сутність методології дослідження соціально-трудового потенціалу регіону як комплексної системи наукових принципів, підходів, методів та інструментів, що використовуються для всебічного вивчення, аналізу, оцінки та прогнозування розвитку людських ресурсів у межах конкретного регіону. Визначено, що нині відбувається процес змін та адаптації методології дослідження СТПР до реалій війни.

Запропоновано методологічний підхід до розробки стратегії розвитку СТПР у післявоєнний період, який може слугувати орієнтиром для розробки конкретних стратегій та програм розвитку соціально-трудового потенціалу Черкащини та інших регіонів України.

Розкрито перспективи розвитку методології дослідження СТПР після війни, які полягають у комплексному, міждисциплінарному підході, що поєднує кількісні та якісні методи дослідження, пріоритетному застосуванні сучасних методів збору та аналізу даних, зокрема великих даних, методів штучного інтелекту та геоінформаційних систем, прогностичних методів, що дозволяють передбачати тенденції подальшого розвитку СТПР та розробляти ефективні стратегії управління людськими ресурсами.

Отже, розвиток та удосконалення методології дослідження соціально-трудового потенціалу регіону має розглядатися як ключовий фактор успішного управління людським потенціалом та забезпечення ефективної соціальної взаємодії, особливо в умовах інноваційних змін, викликів та загроз. Методологія дослідження СТПР має стати більш гнучкою та адаптивною до швидких змін та невизначеності повоєнного періоду. Подальші дослідження в цьому напрямі мають бути спрямовані на розробку інтегрованих підходів, що враховують складність та багатоаспектність СТПР, а також на забезпечення практичної спрямованості отриманих результатів для вирішення актуальних проблем регіонального розвитку.

Список використаних джерел

1. Соціально-трудовий потенціал: теорія і практика. У двох ч. / Долішній М.І., Злупко С.М. та ін. К.: Наукова думка, 1994. 264 с.
2. Шаульська Л.В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України: Монографія. Донецьк: ІЕП НАН України, 2005. – 502 с.
3. Лісогор Л.С., Нестеренко В.В. Формування та реалізація трудового потенціалу регіонів та громад як основа забезпечення їх сталого розвитку. *Економіка і організація управління*. 2020. № 2 (38). С.20-30. <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/9377>
4. Грішнова О.А. Людський, інтелектуальний і соціальний капітал України: сутність, взаємозв'язок, оцінка, напрями розвитку. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 34. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvtp_2014_1_5.
5. Гончар О.І., Мокренко Д.С. Формування трудового потенціалу в сучасних умовах господарювання. *Вісник Хмельницького національного університету*. Економічні науки. 2014. №2. Т. 2. С. 78-80.
6. Пасека С.Р. Соціально-трудовий потенціал регіону: теорія і практика розвитку: Монографія. Черкаси : ІнтролігаТОР, 2012. 608 с.
7. Соколенко А.С. Регіональне управління трудовим потенціалом регіону. *Вісник Хмельницького національного університету*. Економічні науки. 2017. № 6, т. 2. С. 76-81.
8. Колот А., Герасименко О., Шевченко А. Нові виклики для теорії та практики людського капіталу в умовах становлення «Індустрії 4.0»: компетентнісний аспект. *Економіка та суспільство*, 2023. No 53. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-8>
9. Семикіна М. В., Пасека С.Р. Підвищення керованості інноваційним розвитком на основі інтегрального оцінювання соціально-трудового потенціалу. *Науковий вісник [Буковинського державного фінансово-економічного університету]*. Економічні науки : зб. наук. пр. 2014. № 27. с. 277-287.
10. Соколенко А.С. Регіональне управління трудовим потенціалом регіону. *Вісник Хмельницького національного університету*. Економічні науки. 2017. № 6(2). С. 76-81. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2017_6%282%29_15
11. Семикіна М.В., Сікорака В.І., Сікорака І.О. Інноваційні зміни у змісті праці та зайнятості в умовах діджиталізації та руху в ЄС. *Науковий вісник Львівської академії*. Серія: економіка, менеджмент

та право: збірник наукових праць. 2023. Вип.8. С. 29–40. <https://fmnzb.sfa.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/5.pdf>

Reference

1. Dolishniy, M. I., & Zlupko, S. M. et al. (1994). *Socio-labor potential: theory and practice* (in 2 parts). Kyiv: Naukova dumka. (in Ukr)
2. Shaulska, L. V. (2005). *Strategy for the development of Ukraine's labor potential: Monograph*. Donetsk: Institute of Industrial Economics, NAS of Ukraine. (in Ukr)
3. Lisohor, L. S., & Nesterenko, V. V. (2020). Formation and implementation of labor potential of regions and communities as a basis for sustainable development. *Economics and Management Organization*, (2), 20–30. <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/9377> (in Ukr)
4. Hrishnova, O. A. (2014). Human, intellectual and social capital of Ukraine: essence, interrelation, assessment, development directions. *Social and Labor Relations: Theory and Practice*, (1), 34. http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_1_5 (in Ukr)
5. Honchar, O. I., & Mokrenko, D. S. (2014). Formation of labor potential under modern economic conditions. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 2(2), 78–80. (in Ukr)
6. Paseka, S. R. (2012). *Socio-labor potential of the region: theory and practice of development: Monograph*. Cherkasy: Introligator. (in Ukr)
7. Sokolenko, A. S. (2017). Regional management of labor potential of the region. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 6(2), 76–81. (in Ukr)
8. Kolot, A., Herasymenko, O., & Shevchenko, A. (2023). New challenges for the theory and practice of human capital in the conditions of Industry 4.0: Competency aspect. *Economy and Society*, (53). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-53-8> (in Ukr)
9. Semykina, M. V., & Paseka, S. R. (2014). Improving the manageability of innovative development based on integrated assessment of socio-labor potential. *Scientific Bulletin [Bukovinian State Finance and Economics University]. Economic Sciences*, (27), 277–287. (in Ukr)
10. Sokolenko, A. S. (2017). Regional management of labor potential of the region. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 6(2), 76–81. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchnu_ekon_2017_6%282%29_15 (in Ukr)
11. Semykina, M. V., Sikoraka, V. I., & Sikoraka, I. O. (2023). Innovative changes in the content of labor and employment in the context of digitalization and EU integration. *Scientific Bulletin of the Flight Academy. Series: Economics, Management and Law*, (8), 29–40. <https://fmnzb.sfa.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/5.pdf> (in Ukr)

PASIEKA Stanislava

Doctor of Economic Sciences, Professor
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
Cherkasy, Ukraine

ASPECTS OF FORMING THE SOCIAL AND LABOR POTENTIAL OF THE REGION: INFLUENTIAL FACTORS IN THE CONDITIONS OF INNOVATIVE CHANGES, CHALLENGES AND THREATS

Introduction. Modern conditions, characterized by rapid innovative changes, numerous challenges, and serious threats, especially in the context of the war in Ukraine, significantly affect the formation and use of the socio-labor potential of the regions. Existing research methodologies in this area often do not sufficiently take into account the complex effect of these factors. This necessitates their improvement for an adequate assessment and prediction of the development of the socio-labor potential of the regions in the new realities.

Purpose. The aim of the article is to reveal the methodological aspects of researching the socio-labor potential of the region in the context of modern innovative changes, challenges and threats.

Results. The evolution of scientific approaches to the study of the socio-labor potential of regions has been analyzed, which reflects a gradual transition from descriptive to complex, systemic and interdisciplinary analysis. A definition of the socio-labor potential of the region is proposed: it is an integral set of opportunities of the region's human resources that can be used and developed in the process of labor (economic) activity and social interaction under the influence of internal and external conditions. The component composition of the socio-labor

potential of the region, the key influencing factors that affect its formation and use in the context of innovative changes, challenges and threats are revealed. The essence of the research methodology of the socio-labor potential of the region as a complex system of scientific principles, approaches, methods and tools used for a comprehensive study, analysis, evaluation and forecasting of the development of human resources within a specific region is highlighted. It is determined that currently there is a process of changes and adaptation of the methodology to the realities of the war. A methodological approach to the development of a strategy for the development of the socio-labor potential of the region in the post-war period is proposed, which can serve as a guide for the development of specific strategies and programs for the development of the socio-labor potential of the Cherkasy region and other regions of Ukraine.

The prospects for the development of the research methodology of the socio-labor potential of the region after the war are revealed. These prospects lie in a comprehensive, interdisciplinary approach that combines quantitative and qualitative research methods, the priority use of modern methods of data collection and analysis, in particular big data, artificial intelligence methods and geoinformation systems, the spread of predictive methods that will allow predicting trends in the further development of socio-labor potential and developing effective strategies for human resource management in a specific region.

Originality. *For the first time, the specifics of changes and adaptation of the research methodology of the socio-labor potential of the region at the stage of military operations and after the war are identified. The systematization of key factors influencing the formation and use of the socio-labor potential of the region in the context of innovative changes, challenges and threats has been developed. The methodological approach to developing a strategy for the development of the socio-labor potential of the region in the post-war period has been improved.*

Conclusion. *The development and improvement of the research methodology of the socio-labor potential of the region should be considered as a key factor in the successful management of human potential and ensuring effective social interaction, especially in the context of innovative changes, challenges and threats. The research methodology of the socio-labor potential of the region should become more flexible and adaptable to the rapid changes and uncertainties of the post-war period. Further research in this direction should be aimed at developing integrated approaches that take into account the complexity and multidimensionality of the socio-labor potential of the region, as well as ensuring the practical focus of the results obtained to address the current problems of regional development.*

Key words: *socio-labor potential of the region, methodology, formation, innovative changes, challenges, threats, war, factors, strategy, prospects.*

*Одержано редакцією: 18.08.2024
Прийнято до публікації: 30.08.2024*